

MILOŠ FŇUKAL

POLITICKOGEOGRAFICKÉ SOUVISLOSTI JUGOSLÁVSKÉ KRIZE

M. F Ň u k a l: *Political-Geographical Consequences of the Yugoslavia Crisis.* – Geografie – Sborník ČGS, 106, 3, pp. 133 – 147 (2001). The aim of the article is to interpret the changes of the political-geographical organization of the former Socialistic Federative Republic of Yugoslavia territory, with a special reference to the decline of this state. It evaluates the political-geographical influence of the position, geographical environment and historical development of the observed territory.

KEY WORDS: Yugoslavia – nationalism – disintegration.

1. Úvod

Tvrzení, že na území, kterým se zabývá tato práce, vznikl v roce 1918 společný stát Jugoslávie a že po mnoha peripetiích na konci 80. a počátkem 90. let poznaly jednotlivé jihoslovanské národy, že už nadále další existence tohoto útvaru není potřebná, nastoluje několik otázek. Zejména otázku, proč tento stát vznikl, jakými mechanismy se dokázal udržet na politické mapě světa dlouhých 73 let a jestli byl jeho zánik zákonitým důsledkem nějakého historického procesu, jednou z několika alternativ vývoje či pouhým selháním po moci toužících politiků. Cílem tohoto článku je alespoň částečně na tyto otázky odpovědět.

2. Změny politické organizace zkoumaného území

Politická organizace západní části Balkánu se v průběhu posledních dvou tisíciletí několikrát radikálně změnila.

Ve starověku bylo území osídleno ilyrskými kmeny, na jihu sídlili Maķedonci a na východě Thrákové. Do počátku letopočtu ovládli celou oblast Římané, kteří ji administrativně rozdělili do několika provincií. Po rozdělení Římské říše roku 395 připadla většina území Východořímské resp. Byzantské říši.

Základem dnešní podoby politické mapy zkoumané oblasti je nepochybně pronikání jazykově příbuzných slovanských kmenů v 6. a 7. století. Stávající státoprávní poměry tím byly zcela rozvráceny, zejména byla narušena byzantská státní organizace v jihovýchodní Evropě. Již od 7. století začaly slovanské kmeny v několika centrech vytvářet své vlastní, dosud poměrně primitivní, státní formy, které v období stabilizace poměrů v Evropě po ukončení velkých přesunů obyvatelstva mnohdy úspěšně vzdorovaly snaze okolních dobře organizovaných říší o jejich ovládnutí. Všechny byly pod silným tlakem Svaté říše římské, která zahájila expanzi na východ v 8. století, Byzantské ří-

še, která se, zčásti úspěšně, pokoušela obnovit své pozice v jihovýchodní Evropě a později i Uher. V těchto podmínkách se postupně konsolidoval chorvatský, bosenský a srbský stát. Stav permanentního vnějšího ohrožení trval až do 13. století, kdy byla Byzanc rozvrácena křižáckými vojsky a přestala být pro slovanské státy vojenskou hrozbou. Důsledkem ztráty hlavního vnějšího nepřítel byla naprostá politická fragmentace Srbska a Bosny, která následně výrazně usnadnila pronikání osmanské říše do Evropy. V průběhu 14. a 15. století ztratily všechny státní útvary v oblasti svoji nezávislost a po roce 1526 (nástup Habsburků na uherský trůn) byla několik století většina území bývalé Jugoslávie rozdělena mezi dvě velké, na tomto území vzájemně soupeřící říše – rakouskou a osmanskou. Pod jejich svrchovanost nespadlo pouze pobřeží, které kontrolovaly až do napoleonských válek Benátky, prakticky nezávislá zůstala do roku 1815 i Dubrovnická republika (obě území připadla Rakousku). Jak Rakousko, tak Osmanská říše byly etnicky nejednotné a v 19. století je začaly ohrožovat evropské modernizační procesy, zejména rodící se partikulární nacionalismus.

Zásadní změnu státoprávních poměrů v západní části Balkánu přineslo 19. století. Výsledkem srbského povstání bylo vytvoření autonomního Srbského knížectví v rámci osmanské říše a jeho úspěšný boj o secesi z osmanského státu stvrzený berlínským kongresem v roce 1878. Zároveň získala formální nezávislost i Černá Hora. Územní aspirace obou nových nezávislých států byly v souladu s nacionálním principem usilujícím o sjednocení všech příslušníků daného etnika v jednom státě zaměřeny jak proti upadající osmanské říši (Makedonie), tak proti Rakousku – Uhersku (Bosna a Hercegovina). Byly jednou z příčin balkánských válek (1912 – 1913), ve kterých Černá Hora i Srbsko značně rozšířily svá území na úkor osmanské říše (zčásti však nad rámec vlastního etnického území – převážně albánské Kosovo, národnostně v té době indiferentní, rozhodně však nesrbské oblasti Makedonie a Novopazarského Sandžaku).

Srbsko-rakouské napětí významně napomohlo také vzniku 1. světové války. Ještě v jejím průběhu se dohodly politické reprezentace Chorvatů a Srbů na vytvoření společného jihoslovanského státu. Dohoda byla realizována v roce 1918 vyhlášením Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (od roku 1929 pod názvem Jugoslávie). Nový stát zahrnul území, která prošla naprosto odlišným vývojem: spojil dva nezávislé státy (Srbsko a Černou Horu), části několika rakouských korunních zemí (Dalmácie, Kraňsko, Štýrsko, Korutany), Chorvatsko, které mělo autonomní postavení v rámci Uher, i dosavadní integrální části Uherského království (Vojvodina). S výjimkou relativně krátkého období 2. světové války se udržel jugoslávský stát v tomto územním vymezení (s jistými hraničními korekturami z roku 1947) na politické mapě Evropy až do roku 1992. Příčinami jeho vzniku i násilím provázeného rozpadu se zabývají následující kapitoly.

3. Hlavní vlivy polohy zkoumaného území na jeho obyvatelstvo a politickou organizaci

Na uvedené území zasahují čtyři výrazně odlišné přírodní jednotky: ze severu Panonie a Alpy, v pobřežní oblasti Středomoří, zatímco převážnou část vnitrozemí zaujímá poměrně těžko přístupná soustava Dinárského pohoří. M. Weithmann (1996) tvrdí, že „v tak členité krajině se nemohl vytvořit státní

Tab. 1 - Civilizační okruhy v oblasti bývalé Jugoslávie

Civilizace	Civilizační okruh	Základní znaky
ZÁPADNÍ	MEDITERÁNÍ	exkluzivně katolický, románský, zprostředkovává italské vlivy
	STŘEDOEVROPSKÝ	katolický (ale se silnými vlivy protestantismu a judaismu), zprostředkovává německé a maďarské vlivy
VÝCHODNÍ	BALKÁNSKÝ	pravoslavný a islámský, zprostředkovává vlivy byzantské, ruské, turecké

Podle M. Klemenčice (1993)

útvár, který by se udržel po delší dobu, a také se zde nemohl stát určující silou pouze jeden národ”, protože fyzickogeografické podmínky zabraňovaly sjednocení většího počtu oblastí s příznivými podmínkami pro osídlení a nedovolovaly ani vytvoření natolik silných politických center, aby byla schopna ovládnout větší území. Všimá si zejména skutečnosti, že celá oblast je díky širokému údolí Dunaje snadno přístupná ze střední a východní Evropy, přes Thrákkii také z Asie, zatímco možnosti kontaktu se středomořským prostorem jsou omezeny výraznou přírodní bariérou Dinárského pohoří. G. Hoffman (1977) zdůrazňuje, že pro politické dějiny i etnogenezi jihoslovanských národů měl rozhodující význam 50 – 70 km široký pás krasového území oddělujícího Jadran od vnitrozemí: byl hranicí, dobrou skryší pro uprchlíky v době válek ale i populačním rezervoárem v době míru. Jasně se tato „vitální role krasu“ projevila v případě Černé Hory, která si byla v minulosti schopna ubránit faktickou nezávislost proti podstatně mocnějším sousedům, ale také během 2. světové války, kdy se právě v této oblasti rozvinulo partyzánské hnutí, které na dlouhá desetiletí předurčilo charakter jugoslávského státu. I. Voje (1994) uvádí, že roviny a nížiny na okrajích jugoslávského prostoru dávaly dobré podmínky pro vznik státních útvarů, které ale nebyly tak mocné, aby si dokázaly trvale podmanit i horské vnitrozemí. Tam zasahovala jejich moc okrajově, nikdy nebyla pevná, ale ani natolik slabá, aby neohrožovala všechny státní útvary mající své centrum přímo v Dinárském pohoří.

Můžeme tedy konstatovat, že ze všech fyzicko-geografických charakteristik sledovaného území mají bezprostřední důsledky pro „politické“ dějiny zejména dvě skutečnosti: 1. vnitřní členitost působí jako bariéra, jejímž hlavním projevem je obtížná integrace území, 2. dobrá prostupnost ve směru severozápad – jihovýchod a špatná ve směru severovýchod – jihozápad, která předurčuje tuto oblast k úloze přirozené spojnice střední Evropy s východním Středomořím a tím i Asií se všemi z toho plynoucími pozitivy (přesuny zboží) i negativy (přesuny vojsk).

Na území bývalé Jugoslávie se prolíná několik kulturních, politických a ekonomických (širěji: civilizačních) zón. Právě jejich vzájemné interakce měly největší význam pro formování etnických skupin a pro politickou (a v úzké souvislosti s ní i teritoriální) organizaci bývalé Jugoslávie. M. Klemenčic (1993) spojuje tyto vlivy do tří základních civilizačních okruhů (viz tab. 1).

Jedná se tedy o území na pomezí dvou hlavních typů civilizace – zatímco Slovinsko, Jugoslávií a Makedonii můžeme považovat za kulturně homogenní (v prvním případě západní, ve zbývajících východní), zařazení Chorvatska a Bosny a Hercegoviny není jednoznačně možné – právě jimi prochází ona civilizační hranice, jako celek je ale zřejmě můžeme v prvním případě považovat

Tab. 2 - Hlavní náboženské vlivy na prostor bývalé Jugoslávie

Civilizace	Náboženství	Civilizační pás
ZÁPADNÍ	KATOLICKÉ	Latinský
VÝCHODNÍ	PRAVOSLAVNÉ	Byzantský
	ISLÁMSKÉ	Asijský

Podle: The Creation and Changes of Internal Borders of Yugoslavia. Beograd, The Ministry of Information of The Republic of Serbia, 1991

vat za západní, ve druhém za východní zemi. Podobně se naskytá otázka, ke kterému okruhu by patřila bývalá SFRJ jako celek. M. Klemenčić (1993) tvrdí, že v ní byl dominantní vliv balkánské kultury, což oddalovalo Chorvatsko a Slovinsko od západu, jehož součástí „nepochybně jsou“.

Jiné vymezování civilizačních zón vychází z náboženství. V této interpretaci se v jugoslávském prostoru střetají 3 civilizační pásy – jiné než v Klemenčićově pojetí (viz tab. 2).

V historické retrospektivě lze v širším okolí zkoumané oblasti nalézt několik výrazných mocenských center, která dlouhodobě ovlivňovala případně i vytvářela politické dějiny a politikou kulturu území bývalé Jugoslávie. R. Pavić (in Klemenčić 1997), který je označuje jako „civilizační ohniska“, jich identifikuje sedm: germánské, benátské, římské, maďarské, turecko-islámské, byzantské a starořecké. Zdůrazňuje, že pro všechny tyto kultury bylo území bývalé SFRJ na okraji jejich vlivu, což značně ztěžovalo jeho rozvoj – v důsledku složitého historického vývoje bylo více než místem kulturní výměny souborem obranných linií (byzantské themy, říšskoněmecké marky, rakouská Vojenská hranice). Tento „zákopový“ charakter distribuce kulturních vlivů spolu s fyzickogeografickými vlastnostmi prostředí má pro naše úvahy zásadní význam: v podstatě lze říci, že území osídlená příslušníky různých kultur v přístupných oblastech a rovinách kolem jihoslovanského „heartlandu“ byla vystavována atakům stále nových útočníků, což je nutilo přesídlovat se do méně přístupných oblastí, ze kterých vytlačovali předchozí vlny uprchlíků. Tak byly postupně osídleny i nepřístupné části území, v nichž byli obyvatelé izolováni a s úspěchem odolávali asimilačním tlakům dominantní kultury a často jí ani nebyli ovlivňováni (Rogić 1991).

Shrneme-li tyto úvahy, můžeme konstatovat že poloha území bývalé Jugoslávie na hranicích vlivu několika odlišných kultur a fyzickogeografické podmínky vytvořily příznivé předpoklady pro prolínání (v územním smyslu) protichůdných kulturních, politických či ideových vlivů, zároveň však i k tomu, aby všechny tyto vlivy byly místnímu obyvatelstvu zprostředkovány ve své hraniční a tudíž zákonitě konfliktní podobě. V tom také můžeme vidět jednu z příčin toho, že se na jazykově v podstatě jednotném území nevytvořil jeden národ, ale „leopardí kůže“ několika jen obtížně komunikujících etnik.

4. Jihoslovanské národy – zvláštnosti etnogeneze a územního rozložení

Je zřejmé, že „jihoslovanský problém“ má všechny znaky národnostního konfliktu a byl (alespoň v rétorické rovině) veden ve jménu práva národů na sebeurčení. Proto se musíme zabývat i specifiky a politickogeografickými důsledky etnogeneze a územního rozložení jihoslovanských národů.

Nedílnou součástí vzniku novodobých národů (národně integračního procesu) je vytváření vědomí společného původu a vymezení se vůči okolí. Nezbytným prvkem identity národa musí být i vyjádření důvodu jeho existence, tj. nalezení jeho historického poslání, „národního mýtu“, který umožňuje jednotlivým příslušníkům národa identifikovat se s národním společenstvím a zároveň mu poskytuje vzory chování v mezních situacích. Zatímco jazyk, náboženství a ostatní tradiční kategorie vymezující národ jsou svého druhu objektivní, národní mýty bývají cílevědomě budovány. G. White (1996) uvádí jako příklad uměle vytvořeného mýtu „protiturecký sentiment“ Srbů, ke kterému měli důvody pouze Srbové žijící ve Vojvodině. Protože ale právě oni psali první srbské dějiny, které byly hojně čteny i ve vlastním Srbsku, byla tento jejich jednostranná interpretace historie včleněna do srbského národního vědomí.

Národy se mohly v podstatě (sebe)identifikovat a vymežit k ostatním etnikům pouze podle snadno rozpoznatelných znaků – kulturních (náboženství, jazyk, historie), politických (státní organizace), rasových či (výjimečně) hospodářských. Podle toho, které kritérium převládlo, můžeme rozlišit 3 typy nacionalismů (Weithmann, 1996): „*státní nacionalismus*“ francouzského typu, ve kterém společným znakem i důvodem k existenci je stát, proto relativizuje roli jazyka i náboženství a národ chápe v první řadě jako společenství všech občanů daného státu, „*kulturní nacionalismus*“ německého typu, ve kterém dominuje jazyk, ne ale náboženství, a národ je chápán jako společenství všech lidí používajících daný jazyk, a „*etnonacionalismus*“ zdůrazňující náboženství a jazyk.

Který z těchto typů se v dané společnosti vyvine zřejmě závisí na její vyspělosti, konkrétních historických podmínkách a také kulturním okruhu, ke kterému daná společnost patří (např. má-li vzniknout nacionalismus francouzského typu, je nutné, aby se převážná většina obyvatelstva se státem ztotožnila, což ale nebylo v balkánských poměrech možné). Zřikáme se v této souvislosti diskuse o tom, jestli existuje nějaká „hierarchie“ nacionalismů resp. jestli je některý z typů nacionalismu projevem vysoké a jiný naopak projevem nízké kultury. Zastávce tohoto přístupu M. Weithmann (1996) naznačuje, že „etnonacionalismus“ vznikne, když se – jak tomu bylo v případě Balkánu – „myšlenky moderního národa dostaly do prostředí bez duchovní základny které je z nepochopení deformovalo“, lze se ale ztotožnit s jeho tvrzením, že pro „etnonacionalisty“ je typický pocit uražené cti a nedostatku porozumění spojený s „přečeňováním imaginárních historických vzpomínek“. Je zřejmé, že politické (a tedy i politickogeografické) projevy jednotlivých typů nacionalismu jsou rozdílné. V jihoslovanském prostoru se nepochybně hlavním (sebe)identifikačním kritériem při vzniku novodobých národů stal jazyk (který vymezil hranici vůči Neslovánům) a náboženství (to vytvořilo hranice národní identity uvnitř slovanského živlu), jedná se tedy o typický „etnonacionalismus“. Výjimkou jsou pouze Černohorci (stejný jazyk i náboženství se Srby, ale výrazně odlišné státoprávní tradice) a do jisté míry Slovinci (při jejich vymezení se vůči Chorvatům nehrálo náboženství žádnou roli, rozhodující byl zřejmě jazyk a státoprávní tradice. Míra schody národního uvědomění a náboženského přesvědčení v případě Bosňáků, Chorvatů a Srbů je téměř úplná (viz tab. 3).

Pro vysvětlení současného rozložení jihoslovanských národů tak bude hrát podstatnou roli zjištění, jakým způsobem se vytvořily současné náboženské poměry. Slované pronikli poprvé do prostoru na jih od Dunaje v první polovině 6. století. Teprve v jeho druhé polovině a na počátku sedmého století se na

Tab. 3 - Náboženská a národnostní struktura Chorvatska

Národ	Počet	Náboženské vyznání (sčítání 1991, v %)					
		Katolické	Pravoslavné	Muslimské	Jiné	Bez vyznání	Neuvedeno
Chorvatí	3 736 356	94,3	0,2	0,1	2,8	2,2	0,4
Srbové	581 663	0,4	84,5	0,0	6,7	7,4	1,0

Podle: S. Žuljiće (1994)

těchto územích začali trvale usidlovat. Podle některých historiků (s odvoláním na dílo O správě Říše – *De administrando imperio* – Konstantina VII. Porfirogeneta) přišli Slované ve dvou vlnách: údajná druhá vlna byla tvořena jen málo početnými ale vojensky dobře organizovanými kmeny, mj. Chorvaty a Srby, které kolem sebe sjednotily starší slovanské usedlíky žijící do té doby pod vládou (nebo ve svazku – interpretace se různí) s Avary a dali jim své jméno (Voje 1994, Weithmann 1996).

Předslovanské, zčásti již romanizované, obyvatelstvo bylo postupně slavi-zováno, naopak v oblastech na jih od Soluně byli Slované postupně helenizo-váni (Taškovski 1968). V kompaktnějších skupinách se udrželo předslovanské obyvatelstvo pouze v málo přístupných horských oblastech a v pobřežních městech Istrie a Dalmácie – jejich potomky jsou Arumuni (romanizovaní) a Albánci (neromanizovaní).

V 9. – 10. století bylo slovanské obyvatelstvo christianizováno. V souladu s politickou dominancí – a bez výraznějších (prostorových) abnormalit – bylo následně rozděleno mezi katolickou a pravoslavnou církev. Zásadní změny rozmístění katolického a pravoslavného obyvatelstva přinesla osmanská in-vaze, která navíc vedla k jeho částečné islamizaci. Islamizace přinášela „ne-jen bezpečnostní záruky, ale i různá privilegia“ (Crkvenčić, Pepeonik 1993), byla ale většinou nenásilná. Tolerantní přístup k náboženským minoritám v osmanské říši vyplýval jednak z muslimské věrouky, jednak z jejich hospo-dářského významu (nemuslimové platili podstatně větší daně, než plnopráv-né muslimské obyvatelstvo). Dlouhá Turecká přítomnost a války mezi os-manskou říší a jejími sousedy vyvolaly řadu migrací, které zasáhly přímo či nepřímo celé území bývalé Jugoslávie. Lidé z různých koutů Evropy i Asie by-li usídlováni na daném území nebo je naopak museli opustit, nebo se přesu-nout jinam v jeho rámci (Hoffman 1977). Pronikání Turků do Evropy vyvola-lo migrace Slovanů z úrodných údolí do špatně přístupných horských oblastí a dále obecně ve směru jih – sever (do Panonské nížiny) a východ – západ (Pet-rovíc 1987).

V době stabilizace osmanské moci na Balkáně v 15. a 16. století zorganizovala osmanská říše kolonizaci vysídlených a zpustošených oblastí. Hlavní zdrojnicí kolonistů byly horské oblasti (Stari Vlah, Brda, Hercegovina), z nich bylo většinou pravoslavné slovanské i romanizované obyvatelstvo přesouváno do okolí Užice, Šumadie, do oblastí podél dnešní bosenské hranice, Bosenské krajiny, Liky a severní Dalmácie. Část kolonistů ale už v polovině 16. století přeběhla na rakouskou stranu hranice, kde se jim nabízely příznivé hospo-dářské podmínky výměnou za závazek bránit pohraniční oblasti Slovinska a Chorvatska. Po válce 1683 – 1699 ztratili Turci velkou část Uher, což vyvo-lalo útek všech přeživších (teprve nedávno dostal tento proces název „etnická čistka“, tehdy byl označován jako civilizační mise) muslimů na ta území, kte-rá zůstala pod tureckým panstvím. Muslimové ze Slavonie, Liky a Dalmácie se usazovali hlavně v Bosně a Hercegovině, zčásti v Sandžaku, tedy v oblas-

tech, kde byla již dříve nejúspěšnější islamizace, což muslimskou složku obyvatelstva dále posílilo. Během války rakouské vojsko proniklo hluboko do nitra Balkánu (až po Skopje), když ale byli Rakušané přinuceni v roce 1690 ustoupit, odešla s nimi i značná část obyvatelstva severní Makedonie, Kosova a Metohije a jižního Srbska (tzv. velká migrace Srbů). Uprchlíci se většinou usídlili ve Vojvodině. Za podobných okolností odešla z Bosny část katolíků – zejména do Slavonie, Baranje a Bačky a severní Liky. Albánci následně pozvolna zaplnili vyprázdňené prostory v Kosovu a jižním Srbsku až do Toplice u Niše a prakticky od sebe oddělili Srby a Makedonce, nad slovanskou složkou obyvatelstva převážili v polovině 19. století (Voje 1994, Hradečný 1994). D. Hall (1996) tuto migraci interpretuje v širším časovém horizontu jako „rekolonizaci“. Na postupném růstu podílu Albánců se podílela i pozvolná asimilace slavofonních muslimů.

Vytváření nových státoprávních poměrů během 18. a 19. století přineslo do nepřehledného a zdánlivě chaotického rozmístění (přesněji promíšení) pravoslavného, katolického a muslimského obyvatelstva jisté zjednodušení. Základním fenoménem protiturecké rezistence všech balkánských národů se totiž stala genocida muslimů, která vytvořila ze srbského a zejména černohorského území v hranicích z roku 1878 etnicky zcela homogenní prostor. Genocidou tento proces – pravděpodobně nejpřesněji – označuje J. Pelikán (1997) srbští historici a geografové líčí situaci poněkud méně dramatiky, R. Petrović (1997) např. píše o „vysídlování pod tlakem ústředních orgánů nového státu“. Muslimští vyhnanci většinou směřovali do Bosny a Sandžaku, kde už předtím existovaly silné komunity jejich souvěrců. Podobný efekt ale už nepřinesly balkánské války, po kterých velmocí zabránily etnické homogenizaci nově nabytých území a nepřipustily rozsáhlejší „etnické čistky“. Z toho důvodu zůstal mezi prostorem osídleným homogenně Černohorci, Srby a Chorvaty široký prostor obydlený příslušníky všech tří hlavních náboženství (Bosna a Hercegovina), pravoslavnými i muslimy (Sandžak) případně pravoslavnými Slovany a muslimskými Albánci (Kosovo, západní Makedonie).

Podobně nepřinesl výraznější změny v rozložení obyvatelstva ani konec 1. světové války a přes zřejmé snahy ani prvních 20 let existence Jugoslávie (Kocsis 1994). K výraznější změně etnické skladby obyvatelstva dochází pouze v Kosovu, které bylo cíleně „kolonizováno“ srbským živlem v rámci agrární reformy. V roce 1939 už tvořili kolonisté 9,2 % obyvatel Kosova, podíl srbských starousedlíků byl 25,2 % (Šćepanović 1989).

Události druhé světové války byly provázeny řadou etnicky podmíněných migrací – většinou podnícených a mnohdy i organizovaných mocenskými orgány „nástupnických“ států. Zároveň válečné události vedly k obrovským ztrátám na lidských životech, které byly rovněž etnicky „výběrové“. Celkové válečné ztráty byly v roce 1945 oficiálně vyčísleny na 1,7 milionů, stejný počet také Jugoslávie předložila v roce 1946 pařížské komisi pro reparace. Po prvním poválečném sčítání se objevily snahy vypočítat celkový demografický úbytek, odhady se pohybovaly mezi 2,0 – 2,12 miliony (např. Lah 1952). Teprve v 80. letech se ale z těchto diskusí stalo politikum. Chorvatští autoři většinou zdůrazňují, že bezprostřední poválečný odhad ztrát je přehnaný, zatímco Srbové na něm nadále trvají. (Chorvat) M. Žerjavić (1991, podobně i Vejvoda 1996) odhaduje celkové přímé ztráty na 1 milion, demografický úbytek na 2 miliony obyvatel.

Zajímavý je jeho odhad válečných ztrát podle národností a republik, který ukazuje tabulka 4. Z tabulky je zřejmé, že události druhé světové války nedvedly, až na některé lokální či regionální výjimky, k zásadní a trvalé změně

Tab. 4 - Válečné ztráty v poměru k očekávanému obyvatelstvu v roce 1948

Území	Národ (ztráty v %)							Celkem (ztráty v %)
	Srbové	Chorvati	Slovinci	Černohorci	Makedonci	Muslimové	Albánci	
Bosna	11,9	9,1	-	-	-	7,5	-	10,3
Č. Hora	27,0	12,5	-	5,7	-	6,2	16,0	7,8
Chorvatsko	17,3	3,6	4,5	-	-	40,0	-	7,3
Makedonie	12,2	-	-	-	0,8	8,0	-	1,9
Slovinsko	-	-	2,6	-	-	-	-	3,0
Srbsko	3,4	-	-	-	-	10,9	-	4,1
Vojvodina	6,5	4,1	-	-	-	-	-	5,1
Kosovo	0,2	17,0	100,0	-	-	8,0	3,0	3,1
celkem	7,3	5,0	3,2	5,0	0,8	8,1	2,4	5,9

Podle V. Žerjaviće (1991)

charakteru rozmístění jednotlivých jihoslovanských národů, pouze došlo ve všech republikách k posílení podílu nejpočetnější národnostní skupiny, Nejvýraznější byl tento proces v Chorvatsku, kde se snížil podíl srbského obyvatelstva z předválečných 19 % na 14 % v roce 1948, a ve Vojvodině (nárůst podílu Srbů z 38 % na 51 %) (Žerjavić 1991).

Vývoj v poválečném období byl v podstatě opačný: ve všech republikách docházelo k poklesu podílu nejpočetnější národnosti. Tento trend byl zejména důsledkem rostoucí mobility obyvatelstva, celkové tendence venkovského obyvatelstva k stěhování do měst a do jisté míry i rozdílné natality jednotlivých etnik. Z takto obecně popsaného trendu se vymykala pouze dvě území: Vojvodina, která byla po poválečném odsunu německého obyvatelstva dosídlena Srby, jejichž podíl na obyvatelstvu se pak celé poválečné období mírně zvyšoval, a Kosovo, ve kterém po ukončení restrikcí ze srbské strany rostl díky vrcholící populační explozi podíl Albánců takovým tempem, že se stalo z Kosova na konci 80. let vlastně etnicky nejhomogennější území Jugoslávie.

Podstatně rozsáhlejší, v současnosti ale jen obtížně kvantifikovatelné, změny etnické mapy zkoumaného území přinesly události spojené s rozpadem Jugoslávie, v tuto chvíli není možno zhodnotit, jestli jsou trvalé.

Výsledkem komplexu migrací spojených s pronikáním osmanské říše do Evropy a s jejím vytlačováním z Balkánu a důsledkem toho, že pro etnogenezi se stalo základním kritériem náboženství, je tedy stav, kdy existují etnicky a kulturně naprosto homogenní oblasti – např. Černá Hora a Srbsko v hranicích z roku 1878, Chorvatsko zbavené už v 17. století muslimů apod. – vedle širokých pásů, ve kterých se prolínají dva nebo dokonce tři různé národy (namnoze však jako výsledek „etnických čistek“). Z logiky vzniku těchto pásů, které byly většinou cílovou oblastí různých etnicky výběrových migrací, plyne, že jsou podél historických hranic, které mnohde mají tuto funkci i dnes. To činí jakékoliv pokusy o „homogenizaci“ území (v kulturně-etnickém smyslu) prakticky nemožnými. R. Pavić (1973) dokonce tvrdí, že tímto způsobem byla jednotlivá etnika postupně „vytržena ze svého geografického rámce“ a tím ochuzena o jeden z nejdůležitějších předpokladů existence národního státu.

5. Vztahy jihoslovanských národů, jejich politickogeografické důsledky

V průběhu 18. a na počátku 19. století začal v prostoru bývalé Jugoslávie rozděleného mezi Rakousko a Osmanskou říši, proces vzniku moderních národů. Tento proces neprobíhal u všech etnik současně, rychlejší byl u těch z nich, která se mohla opřít o existující státoprávní tradici případně alespoň o vzpomínku na ni, tj. u Slovinců, Chorvatů a Srbů, naopak pasivní a k těmto hnutím indifferenční vztah zachovávaly početné skupiny muslimů a Makedonců. Zvláštním znakem etnogeneze v jihoslovanském prostředí byla dlouhodobě nejasnost, jestli jejím výsledkem bude vznik jednoho jazykového národa (což by odpovídalo „středoevropským zkušenostem“ i očekávání světa – stačí letmý pohled na jakoukoliv „předjugoslávskou“ národnostní mapou středo- nebo západoevropské provenience), nebo vznik několika národů (což odpovídalo skutečné politické praxi). Vytvářením moderních národů vznikl obrovský potenciál konfliktů, protože politika byla napříště vedena ve jméno národních, nikoliv individuálních zájmů. Éra nacionalismu s sebou přinášela ideu národního státu a tím stavěla národní hnutí do konfliktu s těmi zeměmi, které byly založeny na jiných principech. Jak Rakousko-Uhersko, tak Osmanská říše ale legitimovaly svou existenci dynasticky (případně nábožensky), obě země byly tedy nacionalismem bezprostředně ohroženy a nedokázaly se s ním vyrovnat. Do procesu formování a postupného rozšiřování balkánských národních států, který začal na úkor území Osmanské říše (Srbsko a Černá Hora), od počátku zasahovaly evropské velmoci, které v intencích tehdy převažujících geopolitických doktrín chtěly na Balkáně obhájit své „rationálně egoistické zájmy“ snahou o územní expanzi. Vzhledem k jejich úzkostlivé snaze o udržení rovnováhy vlivu byl dopad jejich vměšování do národně-státně-emancipačních procesů v podstatě retardační.

Závažným mezníkem pro jihoslovanská nacionalistická hnutí byl rok 1912, kdy byla s konečnou platností vytlačena turecká moc z Balkánu a všechny nezávislé národní státy v oblasti byly postaveny před úkol vytýčit vzájemné hranice v širokých páslech smíšeného nebo národně indifferenčního obyvatelstva. Přitom se jasně ukázala konkurenční povaha jednotlivých balkánských nacionalismů, jejich lokálně-imperialistické rysy a jejich sklon řešit konflikty silou. Tyto znaky nebyly ani tak důsledkem politicky nevyzrálého prostředí, jako spíš plodem dosavadní historické zkušenosti a do jisté míry i iracionálních mesianistických národních mýtů. Politickogeografické podmínky navíc už v principu neřešitelný úkol nalezení přijatelných vzájemných hranic národních států ještě znesnadňovaly: na rozdíl od jiných částí Evropy jim nenabízely historické hranice ani zřetelné etnické hranice.

Druhým závažným mezníkem pro jihoslovanská emancipační hnutí byla 1. světová válka, v jejímž důsledku zaniklo Rakousko-Uhersko a jeho jihoslovanské národy – Slovinci, Chorvaté, (Prečanští) Srbové a muslimské slavoformní obyvatelstvo – vytvořily společný stát se Srbskem a Černou Horou.

Společný jihoslovanský stát byl vytvořen 1. 12. 1918 unifikací dvou území: Srbska (rozšířeného o Černou Horu a Vojvodinu) a přechodného státního útvaru („Státu Slovinců, Chorvatů a Srbů“) sdružujícího jihoslovanské oblasti bývalé Rakousko-Uherské monarchie. Došlo tím ke spojení obyvatel, kteří, přes podobnost (až totožnost) jazyka, nikdy dříve nepatřili ke stejné politické jednotce, byli ovlivněni jinými kulturami ideami, lišili se způsobem hospodářství, mentalitou i úrovní vzdělání.

Jihoslovanský stát byl vytvořen do versailleské Evropy programově budované jako kontinent národních států. Proto také přijal vnější formu národního státu údajného srbsko-chorvatsko-slovinského resp. jugoslávského národa. Zdánlivě se tak stal realizací unitární jugoslávské ideje, tedy představy, že Jihoslované tvoří jeden (jazykový) národ případně že jsou sice tvořeni několika národy, jinak jsou ale historicky předurčeni k vybudování společného státu. Ve skutečnosti tomu tak ale nikdy nebylo, společný stát nebyl výsledkem touhy být spolu, ale pouze nejprijatelnější z nabízených alternativ, prostředkem, kterým každý z národů chtěl řešit svůj vlastní národní program: Srbové své sjednocení do jednoho státu, kterého nemohli dosáhnout žádným jiným způsobem, a Slovinci s Chorvaty zabezpečení svých hranic před nebezpečnými nároky sousedních národů a zajištění nerušeného rozvoje národní kultury. Toto řešení bylo zcela v souladu s přáním vítězných dohodových velmocí, bylo přijatelné i pro ty Jižní Slované, kteří se k žádné ze tří „identit“ nehlásili a konečně také překlenulo zřejmě největší problém, totiž nutnosti najít nějakou srbsko-chorvatskou hranici. Ji však zřejmě, že „ustavení společného jugoslávského státu v roce 1918 bylo jen realizací jedné z možných alternativ o jejímž naplnění rozhodl souběh vnitřních a také zahraničně politických dobových okolností“ (Šesták 1998).

Při vytváření tohoto v podstatě účelového spojení zvoleného z obranných důvodů (Zečević 1985) však politici evidentně podcenili sílu toho, co uskutečnění jihoslovanské myšlenky brání. Zkušenost první Jugoslávie jasně ukázala, že realizace unitární formy soužití jihoslovanských národů je nemožná: společný stát se utápěl v nekonečných sporech o vnitřní uspořádání, politický život měl podobu chorvatsko-srbského boje (v němž pravidelně vítězili Srbové) a nikdy nebylo dosaženo takového konsensu, který by umožnil Chorvatům a Slovincům plně se identifikovat se společným státem.

Vnitřních tenzí a diskreditace jihoslovanské myšlenky v očích nesrbského obyvatelstva využily v roce 1941 fašistické mocnosti k rozbití jihoslovanského státu. Následující 4 roky se jasně projevovaly dvě rozdílné tendence: vedle vzednutých partikulárních nacionalismů využívajících příhodných mezinárodně-politických podmínek k (mnohdy mimořádně brutálnímu) budování národních států a k (podobně brutální) eliminaci národnostních menšin se opět aktivizuje jugoslávská myšlenka, tentokrát ale už ve federalistické a komunistické formě. To, že nakonec v konfrontaci těchto dvou tendencí zvítězili komunisté nelze jednoznačně interpretovat jako projev touhy po Jugoslávii a už vůbec ne jako projev touhy po komunismu, ale spíše jako projev potřeby snesitelné politické praxe – komunisté totiž do středu svého programu postavili, na rozdíl od svých protivníků, národní rovnoprávnost. Zdá se, že opět více než z vnitřní potřeby byla Jugoslávie obnovena z vnějších příčin, z důvodu očekávaných výhod, které jednotlivým národům spojení přinese. I. Bibó (1997) k tomu uvádí: „Jugoslávie pocítila v letech 1941 – 1944 svou odstrašující sílu a tato zkušenost se ukazuje dost silná k tomu, aby Srby a Chorvaty navzdory jejich vzájemným rozporům sloučila v jeden národ“.

Poválečná Jugoslávie byla komunistickým vedením prezentována jako realizace federalistické jihoslovanské ideje spočívající v uznání národní svébytnosti jihoslovanských národů a v myšlence, že je pro ně výhodné a účelné vytvořit společný federální stát. Přes svůj totalitní charakter prováděla velmi efektivní národnostní politiku a dokázala několik desetiletí garantovat národnostní smír, zároveň poskytla vhodné podmínky pro dokončení etnogeneze Makedonců, Muslimů/Bosňáků a Černoherců. Pokud se občas uvádí, že v Jugoslávii nebyly národnostní problémy řešeny, ale pouze „odsouvány“ nebo

„zmrazovány“ (Nálevka 1991), je nutno podotknout, že všechny jiné strategie, které byly v jihoslovanském prostředí použity, byly méně úspěšné (a to už se nechci vůbec pouštět do srovnávání národnostní politiky „titovské“ Jugoslávie se sousedními zeměmi – „socialistickým“ Rumunskem a Bulharskem i „demokratickým“ Řeckem). Na rozdíl od první Jugoslávie se také podařilo docílit toho, že se většina obyvatelstva (až na Albánce) plně identifikovala se společným státem (zejména díky jeho mezinárodnímu kreditu a solidní životní úrovni). Velmi příznivá situace se začala pozvolna měnit v 70. a zejména v 80. letech, kdy se země dostala do hluboké sociální, politické a hospodářské krize. Tím byla, zejména v očích ekonomicky vyspělejších republik, relativizována výhodnost a účelnost svazku s ostatními národy.

Je zřejmé, že hlavní příčinou jugoslávského konfliktu v 90. letech je nacionalismus, že tento konflikt, ať už byl svými aktéry prezentován jakkoliv, byl bojem za osamostatnění nových národních států, států pokud možno etnicky homogenních a států s pokud možno strategickými hranicemi. Příčiny, proč se jednotlivé jihoslovanské národy rozhodly opustit společný státní útvar, byly dvojího druhu: jednak racionální, spočívající v kritickém zvážení dosavadního stavu a jeho srovnání s jinými možnými alternativami, a pak mystické, dané samotnou podstatou nacionalismu, totiž představou o účelnosti ba přímo nutnosti národního státu. V případě Slovinců a do jisté míry i Chorvatů jsou *racionální* důvody k odchodu z Jugoslávie relativně silné: všechny vnější příčiny jejich přístupu ke společnému státu (ohrožení jejich území ze strany Maďarska, Rakouska a Itálie) pominuly, v ekonomické rovině pro ně měla Jugoslávie retardující vliv a politická perspektiva, kterou zemi nabízel S. Milošević spolehlivě překryla v podstatě „projugoslávskou“ zkušenost poválečné generace. U Bosňáků a Makedonců byl zřejmě racionálním důvodem strach z budoucí podoby Jugoslávie se srbskou většinou – problémy Kosova, jehož albánské obyvatelstvo se také přihlásilo k právu na sebeurčení, ukázaly, že tento strach nebyl neodůvodněný. Srbové žádné racionální důvody hledat nemuseli, protože v podstatě jsou „těmi, kdo zbyli“ se všemi z toho plynoucími důsledky (srovnejme např. budovatelské nadšení Slováků s frustrovanou rezignovaností české veřejnosti po rozdělení našeho státu).

Strategie oddělujících se národů byly ve všech případech stejné: požadavek secese byl legitimizován v referendech, na jehož základě bylo požadováno oddělení příslušné republiky (a Kosova) od SFRJ. Tento zdánlivě plně demokratický přístup zahalil nacionalismus do líbivého a pro svět plně legitimního pláště územního principu (ne-li přímo občanského principu – viz např. vytrvalá rétorika předního bosňáckého nacionalisty Izetbegoviće o „multientické“ a „multikulturní“ Bosně), ale zamlčel jednu, pro další události klíčovou, skutečnost: fakt, že vnitřní struktura SFRJ krytá fasádou federace národních států nerespektuje etnické hranice. Tohoto naopak hodlali využít srbští nacionalisté, kteří po jistém váhání halasně uznali právo jugoslávských národů na sebeurčení (pokud by tak neučili, popřeli by hlavní nacionalistické dogma), nechtěli se však znát k jakémukoliv „právu subjektů federace“ na sebeurčení a naděje vkládali do jugoslávské ústavy, která definovala zemi jako federaci národů, nikoliv jako federaci republik. Tento oficiálně deklarovaný přístup, přestože byl do jisté míry pouze politickou taktikou, která měla zastrašit vzpurné republiky od jejich úmyslů na oddělení, měl nakonec nejtragičtější důsledky, aktivizoval přečanské Srby k tomu, aby se i oni začali domáhat svého práva na sebeurčení, dal jim naději na to, že mohou zůstat součástí srbského státu a podnítl je k odboji proti Chorvatsku a Bosně. Toto rozhodnutí jim ostatně dost ulehčilo chorvatští a zčásti i muslimští nacionalisté, kteří jas-

ně ukázali, že v jejich národních státech nemají Srbové šanci být něčím jiným než občany druhé kategorie.

Vyústěním patové situace, kdy ani jedna ze zúčastněných stran nebyla ochotna slevit ze svých požadavků bylo vypuknutí složité etnické války (pojem „občanská válka“ v této souvislosti není přesný), která se v „horké“ podobě odehrávala v Srby obývaných oblastech Chorvatska, v celé Bosně a Hercegovině a později i Kosovo, ve „studené“ formě i v Sandžaku a západní Makedonii, zachvátila tedy celý prostor široké kontaktní zóny mezi chorvatským, bosňáckým, srbským a albánským etnikem (jinými slovy: všechny oblasti bývalé Jugoslávie, které dosud nebyly etnicky vyčištěny). Stranou konfliktu zůstali Slovinci, bezesporu ale jen díky tomu, že jejich etnické hranice jsou zcela ostré, a Makedonci (na ty ovšem, podobně jako na „zbytkovou Jugoslávii“ ještě čekal úkol vypořádat se s albánským nacionalismem, zřejmě hlavním faktorem pokračování balkánské krize po rozpadu staré Jugoslávie). Na rozdíl od podobné krize, kterou zažily jihoslovanské národy v období 2. světové války nebyla nalezena žádná síla, která by dokázala nabídnout jinou alternativu a mír musel být znepřáteleným národům vnucen tlakem mezinárodního společenství. Už proto se s novými poměry mnozí vnitřně neztotožňují a chápou je jako pouhé provizorium.

„Jugoslávský příběh“ přímo vnučuje otázku příčiny a nevyhnutelnosti rozpadu. Při odpovědi (jakkoliv bychom asi měli poukázat na to, že historické procesy nejsou funkční povahy a takto položená otázka je vlastně nesmyslná) musíme vzít v úvahu motivaci jednotlivých národů ke vstupu do společného státu. Ukázali jsme, že jak v roce 1918 tak v roce 1943/5 Jugoslávie nevznikla z vnitřní nutnosti, ale proto, že to některé z jihoslovanských národů potřebovaly a svět s tím souhlasil. Ostatně v tom se situace Jugoslávie a Československa shodovala. Životnost společného státu tak byla od počátku omezena jeho nezbytností resp. účelností, která se zjevně v okamžiku pádu komunismu vyčerpala. Na formě rozpadu, totiž krvavé občanské válce, se spolupodílely kromě historických reminiscencí, tradic, zkušeností a iracionálních národních mýtů významnou měrou i geografické poměry oblasti, zejména historicky vzniklé rozložení obyvatelstva, které neumožňovalo vytýčit mezi Bosňáky, Chorvaty a Srby etnické hranice. To ale nikterak nesnižuje historickou odpovědnost (a vinu) politických reprezentací všech účastníků konfliktu na tom, že přes objektivně existující nepříznivé předpoklady tento vývoj podněcovaly.

6. Závěry

Poloha území bývalé Jugoslávie na hranicích vlivu několika odlišných kultur a fyzickogeografické podmínky vytvořily příznivé předpoklady pro prolínání (v územním smyslu) protichůdných kulturních, politických či ideových vlivů, zároveň však i k tomu, aby všechny tyto vlivy byly místnímu obyvatelstvu zprostředkovány v konfliktní podobě. V tom také můžeme vidět jednu z příčin toho, že se na jazykově v podstatě jednotném území vytvořilo několik jen obtížně komunikujících etnik.

Výsledkem komplexu migrací spojených s pronikáním Osmanské říše do Evropy a s jejím vytlačováním z Balkánu a důsledkem toho, že pro etnogenezi se stalo základním kritériem náboženství, je stav, kdy existují etnicky a kulturně naprosto homogenní oblasti vedle širokých pásů, ve kterých se prolínají dva nebo dokonce tři různé národy. To činí jakékoliv pokusy o „homogenizaci“ území prakticky nemožnými. Můžeme dokonce konstatovat, že jedno-

tlivá etnika byla postupně vytržena ze svého geografického rámce a tím ochuzena o jeden z nejdůležitějších předpokladů existence národního státu.

Jasně se tyto geografické a historické okolnosti projeví zejména v ilyrské části Balkánu, tj. na území bývalé Jugoslávie. Politicko-geografický vývoj dané oblasti ovlivnilo zásadně několik skutečností:

- rozdílný historický vývoj jednotlivých jihoslovanských národů spojený s dlouhodobým působením odlišných historických tradic
- asynchronnost etnogeneze novodobých národů, z nichž některé vznikly poměrně nedávno
- neřešení nacionální otázky po roce 1918
- nerovnoměrný hospodářský vývoj po roce 1945
- vnější vlivy.

Jestliže se v průběhu 20. století dvakrát ustavil společný jugoslávský stát, nestalo se tak na základě historické předurčenosti, ale v důsledku souhry dobových vnitřních a vnějších okolností. Zkušenost první Jugoslávie (1918 – 1941) ukázala, že realizace unitární formy soužití jihoslovanských národů je nemožná, zkušenost druhé Jugoslávie (1943 – 1991) pak naznačila, že ani dlouhé období relativního národnostního smíru nemusí zabránit explozi nacionálních animozit, jsou-li k tomu příhodné vnitřní i vnější podmínky.

Rozpad Jugoslávie v roce 1991 a snaha jednotlivých jihoslovanských národů realizovat vzájemně neslučitelné národní programy konfrontovala Evropu s realitou *etnické* války a s ní spojenými bezpečnostními a humanitárními riziky. Mír, který se nakonec podařilo mezinárodnímu společenství nastolit má však všechny znaky provizoria a další vývoj, zejména v souvislosti s dosud neaplněnými aspiracemi albánského etnika, bude zřejmě velmi problematický.

Literatura:

- BIBŮ, I. (1997): Bída malých národů východní Evropy. Doplněk. Kalligram, Brno, Bratislava, 614 s.
- CRKVENČIĆ, I., PEPEONIK, Z. (1993): Western Slavonia – Development of the ethnic composition. *Acta Geographica Croatica*, 28, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, s. 39-66.
- HALL, D. (1996): Albanian identity and Balkan roles. In: Hall, D., Danta, D. (eds.): *Reconstructing the Balkans. A geography of the new Southeast Europe*. John Wiley & Sons, Chichester, s. 119-133.
- HOFFMAN, G. (1977): The evolution of the ethnographic map of Yugoslavia. A historical geographic interpretation. In: F. Carter (ed.): *An historical geography of the Balkans*. Academic press, London, New York, San Francisco, s. 437-499.
- HRADEČNÝ, P. (1994): Kosovo – země bolesti a sváru. *Dějiny a současnost*, 16, č. 1, s. 45-50.
- KLEMENČIĆ, M. (1993): Croatia – Past and Present. Location, Position, Territory, Borders, Regions. *Acta Geographica Croatica*, 28, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, s. 23-38.
- KLEMENČIĆ, M. (ed.) (1997): *Atlas Europe*. Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 644 s.
- KOCSIS, K. (1994): The changing of the Croatian ethnic territory during the last half of the millenium. . In: *Croatia – A new european state. Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, s. 83-95.
- LAH, I. (1952): Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primjena na stanovništvo Jugoslavije. *Statistična revije I*, Beograd, s. 15-35.
- NÁLEVKVA, V. (1991): Nástin historického vývoje Jugoslávie. *Geografické rozhledy*, 91, č. 1, s. 3 – 4.
- PAVIĆ, R. (1973): Geopolitički i geostrateški aspekti u nekim radovima Miroslava Krleže. *Forum, mjesečnik razreda za književnost Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 12, č. 7/8, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, s. 82-116.
- PELIKÁN, J. (1997): *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii*. Karolinum, Praha, 87 s.

- PETROVIĆ, R. (1987): Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt. Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, Novi Beograd, 140 s.
- ROGIĆ, V. (1991): Hrvatska Vojna Krajina – temeljna historijsko-geografska problematika. In: Crkvenčić, I. (ed.): Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, s. 165-186.
- ŠČEPANOVIĆ, M. (1989): Egzodus kosovskih Srba i Crnogoraca. In: Kosovo. Prošlost i sadašnjost. Međunarodna politika, Beograd, 364 s.
- ŠESTAK, M. a kol. (1998): Dějiny jihoslovanských zemí. Lidové noviny, Praha, 756 s.
- TAŠKOVSKI, D. (1968): Rojstvo makedonskega naroda. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 292 s.
- VEJVODA, I. (1996): Yugoslavia 1945-91 – from decentralisation without democracy to dissolution. In: Dyker, D., Vejvoda, I. (eds.): Yugoslavia and After. A study in Fragmentation, Despair and Rebirth. Longman, London, New York, s. 138-154.
- VOJE, I. (1994): Nemirni Balkan. Zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja. DZS, Ljubljana, 296 s.
- WEITHMANN, M. (1996): Balkán: 2000 let mezi východem a západem. Vyšehrad, Praha, 440 s.
- WHITE, G. (1996): Place and its role in Serbian identity. In: Hall, D., Danta, D. (ed.): Reconstructing the Balkans. A geography of the new Southeast Europe. John Wiley & Sons, Chichester, s. 39-52.
- ZEČEVIĆ, M. (1985): Jugoslovenstvo od ideje do države 1918. godine. Zgodovinski časopis, 39, č. 3, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, s. 203-212.
- ŽERJAVIĆ, V. (1991): Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. In: Crkvenčić, I. (ed.): Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske. Savez geografskih društava Hrvatske, Zagreb, s. 83-106.
- ŽULJIĆ, S. (1994): Contemporary ethnic structure of Croatia. In: Croatia – A new european state. Proceedings of the symposium held in Zagreb and Čakovec, September 22-25, 1993, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, s. 96-111.

S u m m a r y

POLITICAL-GEOGRAPHICAL CONSEQUENCES OF THE YUGOSLAVIA CRISIS

The location of the territory of the former Yugoslavia on the boundary of influence of several different cultures and its physical-geographic situation created pre-conditions for the blending (in the territorial sense) of the opposing cultural, political and ideological influences, and, at the same time, for the mediation of these influences to the local population in their extreme and thus necessarily conflicting form. We may see there one of the reasons of the formation of several ethnical groups communicating with difficulty on a territory which is principally homogeneous from the linguistic point of view.

The result of the migration complex connected to the penetration of the Osmanli Empire into Europe and to its ousting from the Balkans and the impact of the religion assuming the role of the main criterion of the ethnogenesis is a situation, where the areas ethnically and culturally completely homogeneous (often only as a result of ethnical purges) exist along with large stretches where two or even three different nations are blended. This situation makes any attempts to 'homogenize' the territory practically impossible. We may even state that the individual ethnical groups have been successively *torn out of their geographical framework* and deprived in this way of one of the most important prerequisites of a national state existence.

These geographical and historical circumstances came to light especially in the Illyrian part of the Balkans, i. e. on the territory of the former Yugoslavia. The political-geographical development of the given area in the observed period was significantly influenced by several facts:

- different historical development of the individual southern Slavonic nations connected to a long-term effects of different historical traditions
- asynchronous character of the ethnogenesis of modern nations, some of them of a relatively recently origin
- no solution of the national question after 1918
- unequal economic development after 1945
- outer influences.

In course of the 20th century, the Yugoslav State was founded twice. However, it was not based on a historical predetermination, but it was due to a set of contemporary inner and outer circumstances. The experience of the first Yugoslavia (1918 – 1941) showed that the realization of a unitary form of a cohabitation of the southern Slavonic nations is impossible. The experience of the second Yugoslavia (1943 – 1991) indicated that even a long period of a relative multinational conciliation does not prevent an explosion of nationalistic animosities under convenient inner and outer conditions.

The disintegration of Yugoslavia in 1991 and an effort of the individual southern Slavonic nations to implement mutually incompatible nationalistic programs confronted Europe with the reality of *ethnic war* and with the related security and humanitarian risks. The peace that the international community has eventually managed to settle has all the signs of a provisional arrangement and the future development, especially with respect to the unfulfilled aspirations of the Albanian ethnic group, will probably be very problematic.

(Pracoviště autora: katedra geografie Přírodovědecké fakulty UP, Třída svobody 26, 771 46 Olomouc.)

Do redakce došlo 5. 4. 2001